

bror en dag i 1830 skal have besøgt hende og medbragt nogle læge- og trolddomsbøger, som han underviste hende i brugen af – vel for at forbedre de yderst beskedne kår, hun sad i som enke. Broderens navn kendes ikke, og det vides ikke med sikkerhed, om han selv har praktiseret som klog mand. Sandsynligvis er dette dog tilfældet.

Maren Haaning nr. 2, flankeret af Karen Haaning (fru Svenstrup) og »Den bette Maren Haaning« (nr. 4). Louise Rasmussen: De kloge Koner i Vindblæs Maren Haaning, 1927. Af dynastiets grundlægger findes så vidt vides intet autentisk billede.

Maren Haaning var altså omkring et halvhundrede år, da hun begyndte at praktisere som klog kone. Køn var hun vist end ikke efter datidens målestok: hun var stor og tyk, havde fremstående mave, rødmosset ansigt med bred, hængende underlæbe og lurende øjne. Hendes ene hånd var lam og vendte opad – håret var tjavset, og hele fremtoningen snavset og fuld af lus. Sit frygtindgydende ydre understregede hun verbalt med et stort repertoire af eder og fyndord. Intet under, at folk var bange for hende, hvilket givetvis også var hendes hensigt. »Man kan ikke se et grimmere Spøgelse end Maren Haaning«, sagde en mand træffende, der engang havde søgt råd hos hende (3).

Hendes datter – *Maren Jensdatter* (1820–95) – blev i 1844 gift med *Rasmus Christian Sørensen Sahl* med tilnavnet *Haaning*, og begge gik til hånde i den blomstrende virksomhed og lærte efterhånden kunsten.

I begyndelsen af 1853 mærkede »den gamle i Himmerland« – som Maren Haaning nr. 1 også blev kaldt – at tiden nærmede sig og overdrog virksomheden til Rasmus og datteren, som efter hendes død den 13. december videreførte foretagendet i den gamles ånd. Det overleverede traditionsstof skelner sjældent skarpt mellem moderens og datterens virksomhed, hvilket også er vanskeligt. Af ydre og af væsen lignede de to hinanden, og datteren – der i begyndelsen kaldtes »den unge Maren Haaning« – overtog stort set moderens midler og metoder og fortsatte med at drive praksis i det samme hus. I godt 40 år kurerede hun folk og fæ, gav råd og vejledning og havde indtil sin død i 1895 en meget stor søgning.

Maren Haaning nr. 2 havde 2 børn med Rasmus. *Kristian* (født 1845) med tilnavnet *Haaning* blev far til en pige, der voksede op hos bedsteforældrene. Hun hed også *Maren*, senere med tilnavnet *Haaning* (nr. 4) – »den bette Maren Haaning« – og praktiserede som klog kone i Løgstør, indtil hun i 1919 døde af den spanske syge – ironisk nok efter at have forsøgt at kurere en patient med samme sygdom i Randers.

Maren Haaning nr. 2's og Rasmus' andet barn var datteren *Karen Marie* (født 1849), der efter moderens død i 1895 tog gerningen op efter hende. Uundgåeligt fik hun også tilnavnet *Haaning* (nr. 3) og praktiserede i nabosognet Vilsted, hvor hun var gift med gårdejer *Niels Svenstrup*. Senere virkede hun også i Løgstør indtil sin død i 1914. *Fru Svenstrup*, som hun også blev kaldt, havde en søn – mejeribestyrer *Aagaard Svenstrup*, der – på grundlag af den gennem generationer nedarvede viden og moderens receptbog – selv virkede som omrejsende klog mand. Så sent som i 1926 vides han at have været aktiv i branchen, idet han i Nykøbing M. blev anholdt mistænkt for kvaksalveri. Han blev dog løsladt igen, grundet manglende beviser (4).

Haaning-slægten har i 4 generationer gennem ca. 100 år drevet en yderst aktiv professionel virksomhed inden for folkemedicinen og utvivlsomt udgjort en betydelig magtfaktor på egnen, og det skal i denne artikel forsøges at beskrive nogle af de karakteristiske midler og metoder, som er blevet overleveret og anvendt af de mange slægtled.

Det skal imidlertid også noteres, at Haaning-slægten har leveret stof til et stort og alsidigt traditionsmateriale i den folkelige overlevering, som for størstedelens vedkommende dog ikke skal berøres i denne sammenhæng. Her tænkes specielt på det righoldige anekdotestof – bl. a. om konflikter med øvrigheden – som allerede foreligger gengivet og beskrevet i flere artikler og skrifter (5).

Vindblæskonerne var vidt berømte, ja landskendte, for deres helbredende virksomhed og både beundrede og med rette frygtede for deres utrolige alvidenhed, deres barske slagfærdighed og ikke mindst for deres magiske evner, som naturligt blev tilskrevet deres ledtog med Fanden selv. Evnen til at helbrede og til at forvolde ondt anses ikke sjældent for at være forenet hos samme person, og grænsen mellem de kloge folk og heksene er derfor ofte svær at drage – ikke mindst hos de to første Maren Haaning'er.

Om kildematerialet

I *Dansk Folkemindesamlings* arkiv befinder sig en fortegnelse over en del af de medikamenter, som Haaning-slægten har ordineret deres patienter. En apoteker-medhjælper på Løgstør Apotek udarbejdede i 1921 en fortegnelse over de mest efterspurgte og solgte præparater, omtrent 100 år efter at dynastiets grundlægger begyndte at praktisere som klog kone i Vindblæs sogn, og endnu i 1973 kan man på Løgstør Apotek forlange *Maren Haanings røde dråber*, og der udleveres *Liqvor balsamicus aromaticus* (Hoffmanns livsbalsam).

Apotekerfortegnelsen er imidlertid ikke den eneste kilde til en nærmere udforskning af de midler og metoder, som den bemærkelsesværdige Haaning-slægt har taget i anvendelse mod de mest forskelligartede lidelser og skavanker. I 1916 udgav Aagaard Svenstrup på eget forlag sin mors »*Opskrifter af den kloge Kone i Vilsted pr. Løgstør, Karen Svenstrup, Datter af Den kloge Kone fra Vindblæs pr. Løgstør, Maren Honnings.*« Og han kunne gerne have tilføjet, at mange opskrifter stammede fra selve »*den gamle i Himmerland*«, Maren Haaning nr. 1, fra hvem der også findes bevaret en håndskreven *Cyprianus* (6), indeholdende en del trylleformler, magiske råd og enkelte opskrifter på medikamenter.

Fra Kristian Haaning vides (7), at hans bedstemor ejede mange bøger, hvoraf en del efter hendes død i 1853 blev gravet langt ned i jorden – sikkert på grund af deres skadevoldende anvisninger. Hans mor overtog resten af bøgerne, hvoraf blot *Cyprianus*'en er bevaret for forskningen. Det er derfor indlysende, at man kun kan danne sig et yderst fragmentarisk billede af de hjælpemidler og af den helbredelsesteknik, som de kloge Vindblæs-koner har betjent sig af.

Apotekerfortegnelsen – som her offentliggøres for første gang – giver dels et indblik i, hvilket folkeligt-medicinsk glossarium de kloge koner og deres patienter har anvendt, dels i hvilke medikamenter, der er blevet udleveret. Således udgør fortegnelsen på flere punkter en nøgle til Aagaard Svenstrups »*Opskrifter*«, der f. eks. for »*Lungetæring eller Tuberkulose*« anbefaler »*Rosgrosoprevlevungsaft 200 Gram. 1 stor Teskefuld 3 Gange daglig 1 Time efter Maden.*« Fortegnelsen anfører, at »*Rosgrosrævelungesaft*« består af lige dele *Liqvor pectoralis* og *Syrupus sacchari* – altså af brystdråber og sukkersaft. I farmaceuten E. A. Petersens »*Folkenavne paa Lægemidler*« (1891) kaldes medikamentet »*Rosgrosoprevlevumlungesaft*« – og det fremhæves, at der findes adskillige benævnelser, »der se meget underlige ud, og som aabenbart ere lavede af »kloge« Folk, der paa denne Maade vilde imponere deres Klienter ved deres Lærdom. Rosgrosoprevlevumlungesaft hidrører saaledes fra en klog Kone i det nordlige Jylland . . .« (8), nemlig fra Maren Haaning.

For medicinhistorikere og for historisk interesserede farmaceuter vil apotekerfortegnelsen være af interesse i flere sammenhæng. En fagkyndig medhjælper giver her nøjagtige oplysninger om sammensætningen af den medicin, som de berømte kloge koner har henvist deres patienter til at købe på Løgstør Apotek.

Paralleller til anden kendt folkemedicin vil kunne drages, og sammenligninger foretages mellem skolemedicin og folkemedicin til forskellige tider.

Desværre findes der kun få og spredte oplysninger om mod hvilke sygdomme, de forskellige medikamenter er bragt i anvendelse. Aagaard Svenstrups »Opskrifter« er imidlertid inddelt efter sygdomme eller symptomer og giver derfor et vist indblik i den medicinske behandling af nogle af de sygdomme og skavanker, som har været almindelige på landet i forrige århundrede – dog med den ikke uvæsentlige begrænsning, at f. eks. knoglebrud, sår, stød, forstuvninger og andre læsioner overhovedet ikke er medtaget. Ejendommeligt nok er der intet i det uhyre omfattende materiale om de kloge Vindblæskoner, der tyder på, at de i nævneværdig grad har fungeret som benbrudslæger, jordmødre eller kirurger. Deres virkefelt eller speciale inden for sygdomsbekæmpelsen har hovedsageligt været de *medicinske og psykiatriske lidelser*.

Disse bemærkninger leder over i en omtale af den anden store gruppe af kilde-materiale, der fortæller os noget om helbredelsesteknik og patientbehandling, nemlig de pårørendes, patienternes eller den lokale befolknings udsagn om og selvoplevede skildringer af Haaning-slægtens helbredelsesmetoder og omdømme. Sådanne beretninger findes i et meget stort antal i Dansk Folkemindesamlings arkiv i form af originaloptegnelser, avisartikler m. v. og er nedskrevet eller fore-ligger trykt fra slutningen af forrige århundrede til midten af 1950'erne. I forbindelse med offentliggørelsen af apotekerfortegnelsen vil en beskedent del af dette traditionsmateriale blive udnyttet til yderligere uddybning og beskrivelse af Haaning-slægtens virksomhed.

Haaning'ernes medicinske repertoire

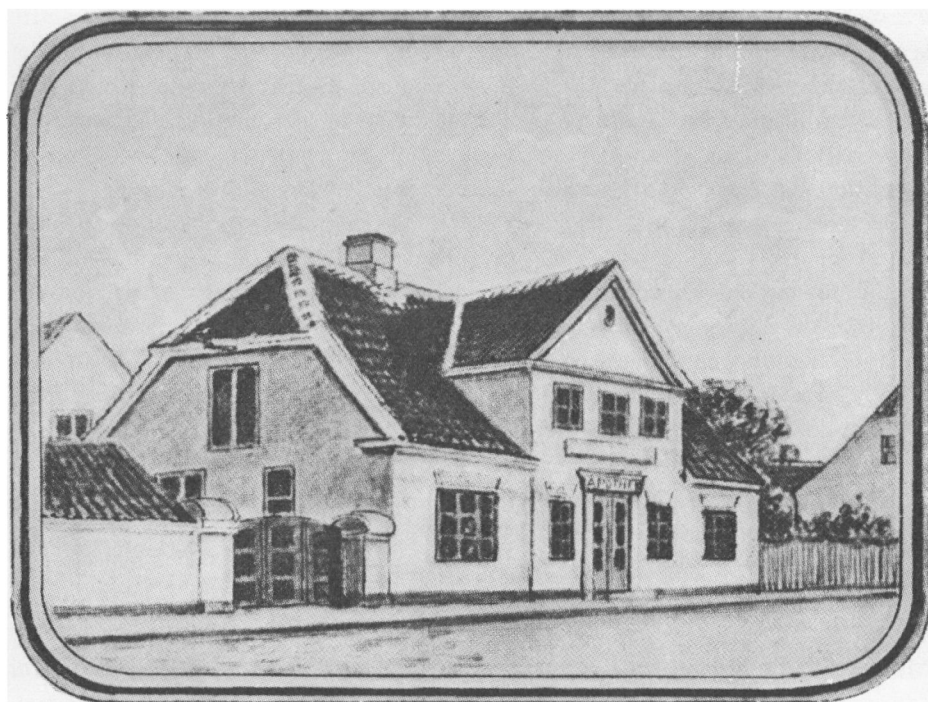
Med sagkyndig bistand fra *Løgstør Apotek, Medicinsk-historisk Museum, Institut for græsk og latinsk Middelalder* og fra provisor *Fl. Rønne* er apotekerforteg-nelsens latinske forkortelser blevet opløst og de almindelige danske navne vedføjet i ( ) i de tilfælde, hvor de ikke fremgår af Karen Haanings betegnelser. Det skal imidlertid påpeges, at ingen af de neden for nævnte midler i dag anses for at være farmakologisk virkningsfulde i sygdomsbekæmpelsen – men det bør også under-streges, at skolemedicinen i samme tidsrum ikke var meget bedre stillet! Dog kan nogle af de i fortegnelsen nævnte salver formodes at have haft nogen lindrende eller helbredende virkning over for hudlidelser – særligt de salver, der indeholder tjærestoffer.

Venstre spalte er en bogstavret afskrift af apotekerfortegnelsen, mens højre spalte er udvidet med en opløsning af de latinske forkortelser og med tillæg af de almindelige danske navne. Forkortelsen *ãã pts* = *ana partes*, dvs. lige dele, og eventuelle tal efter de latinske navne angiver mængde- eller blandingsforholdet.

»Hermed følger en Fortegnelse (9) over de Medikamenter, som ordineres af »den Kloge Kone« fra Vindblæs – bor for øvrigt nu i Løgstør. Jeg har maattet

love Frk. Olesen [exam. pharm.], at denne Fortegnelse ikke paa nogen Maade maa offentliggøres foreløbig – i alt Fald ikke saa længe den nuværende Apotheker i Løgstør ejer Apotheket. Handelen går nemlig strygende med disse Medikamenter.α

Aalborg d. 15/7 1921
J. Stenholm Tandlæge.

Løgstør apotek, bygget 1832 som anneks til Nibe apotek. Tegning fra o. 1870.
(Løgstør byhistoriske arkiv.)

Hjortetakdraaber	Liqvor supercarbonatis ammonici pyroleosus
Bævergejldraaber	Tinctura castorei
Hjertestillende Draaber	Liqvor balsamicus aromaticus (Hoffmanns livsbalsam)
Tungsindigheds -	- - - -
Hjertensfryd -	- - - -
Rød Lebens Balsam	- - - -
Hvid Lebens Balsam	Liqvor balsami aromaticus albus (Hoffmanns livsbalsam)
Gulsotdraaber	Tinctura coronata (Kronessens)

Krumholzdraaber	Aetheroleum juniperi e ligno (Enebærolie af veddet)
Krumholzdraaber	Aetheroleum juniperi e ligno (Enebærolie af veddet)
Hjertensfryddraaber	Liqvor balsamicus aromaticus $\bar{a}\bar{a}$ pts (Hoffmanns livsbalsam)
Hvide Kamferdraaber	Aether spirituosus camphoratus
Rød Lavendelolje	Tinctura lavandulae rubra $\bar{a}\bar{a}$ pts (Røde lavendeldråber)
Spiritus som hører til	(fortegnelsen angiver ingen latinsk benævnelse)
Røde stillende Draaber	Tinctura lavandulae rubra (Røde lavendeldråber)
Hjertensfryddraaber	Liqvor balsamicus aromaticus $\bar{a}\bar{a}$ pts (Hoffmanns livsbalsam)
Modersotdraaber	Liqvor antihystericus: lige dele af Aether spirituosus camphoratus og Tinctura asae foetidae (Kamferdråber og Dyveldrækdiråber)
Modersotdraaber	Liqvor antihystericus 1
Hundredeurtsdraaber	Tinctura coronata 2 (Kronessens)
Evighedsdraaber	- -
Hundredeurtsdraaber	Tinctura coronata (Kronessens)
Evighedsdraaber	Tinctura coronata (Kronessens)
Bitterstraxdraaber	Tinctura amara (Bitre dråber)
Ængstelsesdraaber	Aether spirituosus (Hoffmannsdråber) Liqvor balsamicus aromaticus (Hoffmanns livsbalsam)
Md. Dals Draaber	Tinctura amara (Bitre dråber) Tinctura aromatica (Krydrede dråber)
Lampikolje	Aetheroleum spicae: lige dele Aetheroleum lavandulae og Aetheroleum terebinthinae rectificatum (Spikolie, lavendelolie og rensset terpentiniolie)
Rosgrosrævelungesaft	Liqvor pectoralis (Brystdråber) Syrupus sacchari $\bar{a}\bar{a}$ pts (Sukkersaft)
Moskussaft	Syrupus moschi (Moskusdråber 6 Rhabarberdråber 18 Sukkersaft 264)
Præstedragtdraaber	Tinctura coronata (Kronessens)
Homeldraaber	Aetheroleum origani cretici (Spansk humleolie)

Hjærtensfryd	Folium melissae concisum
Kvalmepulver	Pulvis jalappae compositus (Sammensat jalappulver)
Siksak	Flores cinæ (Ormefrø)
Splet	Lignum quassiae concisum (Fluegift)
Tar graek	Eluctuaria theriacale (Theriak)
Safran	Stigmata croci
Aloe	Aloe contusa
Ensianrod	Radix gentianae concisa
Bævergejl	Castoreum canadense
Enebær 2 Lod	Fructus juniperi
Hjærteannis	Fructus anisi stellati (Stjerneannis)
Blegsotpulver	Pulvis antichloroticus (Kulsurt jern 20 g Malurt 5 g Kanelpulver 5 g)
Saltolje	Acidum hydrochloratum dilutum (Fortyndet saltsyre)
Til en Pægl Vand	Brometum kalium 30 i æske (Kaliumbromid)
Tjørnekørvel	Viscum album (Mistelten)
Harlemmerolje	Oleum sulphurato therebinthinatum
Hjærtensbensolje	Oleum rapæ ää pts (Rapsolie)
Pulver for 2 Mark	Pulvis eqvorum 60 (Pulveriseret alantrod, enebær, alm. sort svovlspydglans) Semen foeni graeci 60 (Bukkehornsfør) Rhizoma imperatoriae 15 (Mesterrod) Semen paradisi 10 (Paradisfør) Gummiresinae asae foetidae 10 (Dyvelsdræk)
Pulver for 2 Kr.	Som oven for, men i forholdet

350 250 70 70 40

Smertestillende Draaber	Aether spirituosus (Hoffmannsdråber)
Hjærtstyrkende -	Tinctura lavandulae rubra (Røde lavendeldråber)
Obidraaber	Tinctura balsamum aromatica ää pts (Livsbalsam)
Blegsotdraaber	Tinctura pomi ferrata (Æblesure jerndråber)
Pericumolje	Oleum rubrum (Rosenolie)

Flygtig Linimene	Linimentum ammoniae camphoratum (Tyk kamferolie)
Rosenolje	Oleum rubrum
Rød Teglstensolje	Oleum philosophorum
Levergrossalve	Unguentum compositum (Sammensat salve)
Gudidensalve	- -
Hjærtensbensalve	- -
Bjørnefedt	Adeps lotus (Svinefedt)
Atheie = Hundefedt	- -
Tyrkfsk Balsam	Balsamum peruvianum (Perubalsam) Aetheroleum therebinthinae crudum (Rå terpenolinolie) Oleum philosophorum (Rød teglstensolie) Oleum lini (Linolie) Solutio hydratis calcici (Kalkvand) ãã pts (Ægolie)
Ravolje	Pyroleum succini crudum
Hvid Kobberød Salmiak Kamfer Potaske Hvidt Sukker 1 Pægl fransk Brændevin	Spiritus antirheumaticus (Gigtspiritus)
Hyldeolje	Oleum olivae (Olivenolie)
Lindetræsolje	- -
Verbascolje	- -
Lissabonolje	- -
Habakukolje	Aetheroleum juniperi e ligno (Enebærolie af veddet)
Hvid Habakukolje	- - - -
Sort Habakukolje	Pyroleum animale crudum (Hjortetakolie eller Bentjære)
Rød Myrespirit	Spiritus formicarum ruber
Netus Spirit	Acidum nitricum crudum (Rå salpetersyre)
Spiritussalant	Solutio ammoniaci venalis (Salmiakspirit)
Mirakelplaster	Emplastrum saponatum (Sæbeplaster)
Sct. Petersolje	Pyroleum Petrae (Petroleum)
Sct. Peterolje	Pyroleum Petrae (Petroleum)

Sct. Hansolje	Oleum odoratum rubrum
Terpentinolje	Aetheroleum therebinthinae crudum
Grøn Pekeneriusolje	Oleum laurinum 1 (Laurbærolie) Aetheroleum therebinthinae 1 (Terpentinolie) Oleum rapae 2 (Rapsolie)
Gul Pekeneriusolje	Oleum camphoratum
Hvid Intet	Nihilum album (Zinkhvidt)
Hvid Intetsalve	Ungventum oxydi zincici (Zinksalve)
Hvid kølende Salve	Ungventum acetatis plumbici
Dørksalve – Tørksalve	Balsamum turcicum (Tyrkisk balsam)
Dørksalve	Balsamum turcicum (Tyrkisk balsam)
Taksalve	Ungventum acetatis plumbici (Kølende salve)
Hvid Rosenpomade	Ungventum oxydi zincici (Zinksalve)
Bleghvidtsalve	Ungventum hydratocarbonatis plumbici (Blyhvidtsalve)
Levergrosalve	Ungventum compositum (Sammensat salve) Balsamum turcicum (Tyrkisk balsam)
Rød Kridtsalve	Ungventum oxydi zincici et ferrici (Galmejesalve)
Rød Kridtsalve	Ungventum oxydi zincici et ferrici (Galmejesalve)
Bleghvidtsalve	Ungventum hydratocarbonatis plumbici (Blyhvidtsalve)
Hvid Rosenpomade	Ungventum oxydi zincici (Zinksalve) åå pts
Laursalve	Ungventum aromaticum (Senesalve)
Grøn Lændesalve	Ungventum aromaticum (Senesalve)
Ungsetum	Ungventum helleboratum (Nyserodssalve)
Sulstmi	
Hellebor	
Spiritus Lumbricorum (Bambaris)	Liqvor supercarbonatis ammonici pyroleosus 1 (Hjortetaksaltdråber) Spiritus concentratus 50 (Ren spiritus)
Spir Salis	Liqvor supercarbonatis ammonici pyroleosus 30 (Hjortetaksaltdråber)
Lambresspiritus	Acidum hydrochloratum crudum 6 (Rå saltsyre)
Rosmarin	Aetheroleum rosmarini 0,5 (Rosmarinolie) Spiritus concentratus 12,5 (Ren spiritus)

Som det ses, har Løgstør Apotek faktisk i en del tilfælde sprunget over, hvor gærdet var lavest og f. eks. udleveret det billige og almindelige *svinefedt* for at undgå ulejligheden med at slagte en hund eller en bjørn og koge fedtet af. Ligeledes har man udleveret *olivenolie*, hvor kunderne har forlangt mere eksotiske olier. Hvad mon apoteket har skrevet på etiketterne? Det nære samarbejde med Haanings-slægten har sikkert være en god forretning for apoteket i Løgstør.

Medikamenternes anvendelse

Apotekerfortegnelsen giver temmelig gode oplysninger om en stor del af de kloge koners medicinske repertoire – men fortæller intet om mod hvilke sygdomme eller skavanker de enkelte midler er blevet anvendt. Det folkløriske traditionsmateriale i form af beretninger om besøg hos Haaning-slægten er i de fleste tilfælde i denne sammenhæng næsten intet værd. Som regel kan man blot læse, at en person følte sig dårlig og derfor opsøgte en af de kloge koner, som på stedet udleverede noget pulver sammen med en håndskrevet trylleformel, gav nogle magiske råd og anvisninger og sendte patienten eller budbringeren ned på Løgstør Apotek med ordre til at købe et eller andet medikament med et ejendommeligt og svært gennemskueligt navn. De færreste kunder har vidst, hvad de købte på apoteket. Men det ved man jo heller ikke i dag.

I nogle få tilfælde indeholder det folkløriske traditionsmateriale dog sådanne oplysninger. I 1896 viste *Peder Hansen, Skjold*, folkemindesamleren *Evald Tang Kristensen* en liste over de medikamenter, som Maren Haaning (vist nr. 1) engang havde skrevet op til ham:

»Vi havde en datter der havde fået grøde [svulst, gevækst] på hendes ene skulder, og vi søgte fire doktorer, men de kunde ikke sætte den væk. Så rejste a de 26 mil op til Vindblæs til den kloge kone der. Der var så mange ved hende, te a lå der i to dage, inden a kunde få hende i tale. Den anden dag, da a fik snak med hende, sagde hun: »Nu kan a ikke holde det ud længere i dag, men da du er kommen så langt henne fra, skal du blive den første i morgen.« Hun spurgte, om pigen var med. »Nej.« – »Ja, det kan også være det samme, men er hun med, kan a jo sagt se hende.« A forlangte blot af hende, det skulde ikke blive værre med pigen, og så skrev hun noget op. Da pigen brugte det, forsatte det også grøden. Hun var ikke dyr, for hun forlangte blot 24 sk. Hun fortalte mig, at hun havde blot halvtredje år at leve i, og det kom til at passe, for det fik a at vide af en kniplingskrammer, der var rejst ned efter hende. Her er nu en liste på, hvad hun skrev op til mig: 1½ pot vin, hvid sukker 6 sk., safran 6 sk., myrrha 4 sk., aloë 4 sk., bævergejl 8 sk., entianrod 4 sk., tusengyldenpulver 4 sk., hårlimmerdråber 6 sk., hjertespanndråber 6 sk. 20 dråber daglig. St. Hansolje 6 sk., sant-Peterolje 6 sk., dobbelt destilleret terpentinlineolie 6 sk. smøres 15 morgener ned ad ryggen. Hjertespanndsolje 4 sk., løvergrovsalve 4 sk., guvelen salve

4 sk., tyrkisk salve 4 sk., grønstikmolius 6 sk., hjertespondsolje 4 sk., tyrkisk balsam 4 sk., balsomperi 4 sk., terpentinolje 4 k., ægolje 8 sk., teglstensolje 4 sk., hvid kobberrød 4 sk., salmiak 4 sk., potaske 2 sk., kamfer 4 sk., hvid sukker 4 sk., 1 pægl brændevin.« (10)

Mere kan man få oplyst ved at studere Aagaard Svenstrups »Opskrifter«, og nedenfor skal der anføres et eksempel på diagnose og medicinske råd. Opskrifterne indeholder i øvrigt ingen magiske eller rituelle anvisninger, undtagen et rudiment i forbindelse med behandlingen af engelsk syge – hvor det åbenbart er af betydning for det positive resultat, at medicinen indtages i en bestemt dosering søndag, tirsdag og torsdag morgen.

»Engelsk Syge.

Fremkommer med Smerter i hele Kroppen samt Træthed og Slaphed i alle Lede.«

»For engelsk Syge.

Lamspekolie 50 Øre
Hjertenssalve 10 –
Laursalve 10 –
Gudidensalve 10 –

9 Draaber Søndag Morgen.

11 Draaber Tirsdag Morgen.

9 Draaber Torsdag Morgen i Vand.

Smøres i samme, Draaben og Salven ovenpaa i alle

Ledde alle 3 Morgener. Skal bruges op.

Hvid Kobberrød 8 Øre
Salmiak 8 –
Kamfer 8 –
Potaske 4 –
Hvid Sukker 8 –

1 Pgl. fransk Brændevin. Alt sammenblandes.

Vadskes Morgen og Aften over det hele.

Spiritus ante paralytikus 160 Gram.

Vadskes hver Morgen, hvor Smerterne er.

Tyrkisk Balsam 10 Øre
Balsam perum 10 –
Terpentinolje 10 –
Teglstensolie 10 –
Ægolje 10 –

Smøres hver Aften, hvor Smerten er.

Safran	25 Øre
Alwe	25 -
Ensiarrod	10 -
Bæbergelt	10 -
Myrha	10 -

Disse 5 Slags kommes på 1/2 Pot gammel Vin.

Rystes godt.

1/2 Snaps hver Aften.

Hvide Kamferdraaber 40 Gram.

Røde Lavendelolie 40 Gram.

50 Draaber 3 Gange daglig 1 Time efter Maden i Vand (11).«

Som det ses, har det medicinske arsenal mod engelsk syge været temmelig stort, og patienten har kunnet vælge mellem 6 forskellige medikamenter, hvoraf de fleste er sammensat af adskillige stoffer. *Den farmakologiske virkning har imidlertid været lig nul.* D-vitamintilskud er den eneste virkningsfulde behandling mod engelsk syge (rachitis), der har været en udbredt mangelsygdom i datidens gennem lange perioder ensidigt og fejlernærede bondesamfund.

Så vidt jeg har fået oplyst, kender medicinhistorikerne ingen danske eksempler på kloge folk, som i ældre tid bevidst og systematisk har anvendt D-vitaminholdige præparater til behandling af engelsk syge, skønt vitaminet også findes i en række almindelige næringsmidler. Forklaringen på denne ejendommelighed må sikkert søges i den kendsgerning, at der går adskillige måneder fra behandlingens påbegyndelse, til der kan spores en positiv effekt. Forholdet mellem årsag og virkning har således været vanskelig at gennemskue.

I et brev til folkemindeforskeren *H. P. Hansen* fra 1941 fortæller *Chr. Søb* i Bur (11a) imidlertid, at hans kones bedstemor – den kloge kone *Marie Weis* (1820–1917), også kaldet *Timgaardkonen* – ejede en opskrift mod engelsk syge, der indeholdt *levertran til indvortes brug*. Opskriften skal stamme fra hendes egen mor – *Gammeltoftkonen* (o. 1788–1866) – som var datter af den vidt berømte midtjyske benbrudslæge og kloge mand *Mads Weis* (1764–1839). Det synes hermed godtgjort, at nogle enkelte kloge koner i Jylland har forstået den medicinske sammenhæng mellem engelsk syge og indtagelse af levertran som behandling længe før de »videnskabelige« opdagelser af vitaminerne blev gjort omkring århundredeskiftet.

Marie Weis' gamle opskrift (11b) ser sådan ud:

»Grøn Senesalve	for ti øre hver
Laurbærsalve	blandes –
Spiritus paralyticus	hvid Levertran 1/2 Pgl to gange i Døgnet en teske og en Barneske efter alder

smøres hver Aften tværs over Lændet og ned hver side langs Rygbenet men ikke paa Rygbenet højre Fodled og venstre Knæled den ene Aften og omvendt den anden og Lændet hver aften.

knust Enebær til røgning
under et uldent Klæde som
omvikles Barnet om Natten

Raad mod engelsk Syge.«

I øvrigt kan det nævnes, at en af de få opskrifter på medicin, der findes i Maren Haanings *Cyprianus* (henved 100 år ældre end Aagaard Svenstrups »Opskrifter«) er identisk med medicinforslag nr. 2 mod engelsk syge: salmiak, kamfer, hvid kobberrød, potask, hvidt sukker, som sættes på 1 pægl brændevin. I *Cyprianus' en* anbefales denne medicin til »at smøre en Hæst paa Bænen« (12), og vi ved fra Peder Hansen Skjolds oven for citerede opskrift, at Maren Haaning nr. 1 bl. a. har anvendt medicinen mod »grøde i skulderen«. Dens navn i apotekerfortegnelsen er *Spiritus antirheumaticus* eller *Gigtspiritus*.

Mange medikamenter går igen ved behandlingen af de mest forskelligartede sygdomme. Til eksempel anbefales som en af flere muligheder hos Aagaard Svenstrup blandingen af safran, aloe, ensianrod, bævergejl, myrrha og brændevin som kur mod »Lungetæring eller Tuberkulose«, »Humør- eller Sindssyge«, »Morsot og Blegsot«, »Krampe og Slagtilfælde«, »Vattersot«, »Stensmerter«, »Astma«, »Halssyge«, »Naar Galden gaar over«, »Orm i Maven« og »Orm i Endetarmen«.

Patienterne fortæller

Efter disse få eksempler på den medicinske behandling kan man få det indtryk, at de mange patienter forgæves måtte have søgt hjælp hos Haaning-slægten. *Men dette er på ingen måde tilfældet.* Kildekritik er naturligvis på sin plads, og man skal vare sig for at overfortolke de mange overstrømmende anbefalinger og jublende beretninger om fuldstændig helbredelse eller væsentlig bedring, som Aagaard Svenstrup har ladet aftrykke på de sidste 22 sider af sin bog, der i alt omfatter 52 tryksider. Kun få af de 55 forskellige anbefalinger fortæller noget eksakt om sygdom eller symptomer, og der findes ingen oplysninger om medicin eller andre behandlingsmetoder, som hans mor, Karen Svenstrup / Karen Haaning (nr. 3), har bragt i anvendelse i de konkrete sygdomstilfælde. Men mistroen mod den autoriserede lægevidenskab – der gang på gang har skuffet de syge og kostet dem dyrt i både tid og penge – er et karakteristisk træk i mange af anbefalingerne, der også ofte indeholder anmodninger om, at fru Svenstrup får tilladelse af myndighederne til at praktisere som læge.

»Ved dette er det mig en kær pligt at kunne meddele, at jeg i sin Tid blev helbredet for Benæder af Fru Svenstrup, paa et Tidspunkt, hvor min Tilstand var aldeles haabløs, efter Fru Svenstrups Udtalelser til mig om at følge hendes Raad, hvorfor jeg meget anbefaler, at hun faar Ret til at praktisere som Læge.

*Herning, den 19. Juni 1902.
Henrik Eriksen.» (13)*

»Fru Svenstrup og hendes Medicin vil og kan jeg anbefale, da hun har udrettet det, som Doktoren ikke kunde.

*Skagen, den 14. juni 1902.
Jens Fredborg.
Murermester.» (14)*

»Jeg har i 9 Aar lidt af en frygtelig Hudsyge i mit venstre Ben, hvorfor jeg forgæves har søgt Læge Hagen, Brovst, Læge Thomsen, Skovsgaard og en Læge i Aalborg.

Jeg har nu i kort Tid søgt Fru Svenstrup, hvorved jeg næsten er helbredet, og jeg har igen begyndt mit Arbejde, som jeg nu kan udføre uden Hinder. Jeg vil derfor være Fru Svenstrup meget taknemmelig.

*Lørsted pr. Bonderup, den 3. August 1908.
Peder Martinus Nielsen.» (15)*

»Da jeg i flere Aar har haft Vattersot, Gigt og Nervesygdom, henvendte jeg mig til Fru Svenstrup og kan bevidne, at jeg efter en kort Tid blev fuldstændig rask og anbefaler andre, som lider af samme Sygdomme, at søge hende og ønsker, at hun maa have Ret til at praktisere paa hvem som helst, der søger hende.

*Lavhede i Ejsing, i April 1908.
Jens Nielsen.» (16)*

Professor, dr. med. *Ove Bøje* skrev nylig i en artikel om kvaksalvere (17), at »ethvert medikament, uanset om det farmakologisk set er ganske uvirksomt [vil] kunne fremkalde en gunstig virkning på patienten. Dette kalder man placebo-virkning . . . Denne . . . virkning er ikke kun knyttet til medikamenter, men til alle former for behandling, inclusive operationer og lydølger. Sikkert ikke mindst troen på højere magters mulighed for at gribe ind, hvor mennesket er kommet til kort . . . Trods alle lægevidenskabelige fremskridt kan vi stadig ikke undvære det irrationelle i terapien. Dette udøves både af læger og kvaksalvere. Forskellen mellem en læge og en kvaksalver er ikke så stor, som man gerne vil gøre den

til . . . « Og det tilføjes, at kvaksalverne har det meget lettere end lægerne, for »de behøver ikke at besvære sig med at stille en egentlig diagnose, og kan som regel klare sig med en eneste behandlingsform over for alle patienter. Det være sig et kiropraktisk håndgreb, lydbølger, forbøn, magnetiske strygninger, urtete m. v.«

Med udgangspunkt i disse betragtninger skal der i det følgende gives nogle eksempler på, hvordan patienter og pårørende har oplevet Haaning-slægtens virksomhed.

Lars Diernes, Nørmarks møllegård ved Brovst, fortalte i 1890 folkemindesamleren *Evald Tang Kristensen* om sine oplevelser hos Maren Haaning nr. 1:

»Jeg var engang ovre hos Maren Haaning. Aller først blev man spurgt om vedkommende syges navn. Når hun så fik navnet, gik hun ind i et langt udskud, der lå langt tilbage. Den gang var den unge kone [datteren, den senere Maren Haaning nr. 2] ved at tappe øl af en tønne, som lå forrest i udskuddet, og døren blev da ikke helt lukket. Jeg hørte hende pladse en stor del op, og lige efter kom der sådan en underlig lyd, som jeg troede var Djævelens svar derpå. Så kom hun tilbage, og nu måtte vedkommende ene med hende op i storstuen og have besked. Enhver fik et trekantet papir med 7 klip i, et for hver dag, og på hvert en hel del krucifixer, men flest på de længste. Disse klip skulle de syge have ind på et stykke brød, mens solen var på himlen. Dernæst fik de et pulver, der lugtede så meget fælt. Se sådan fik de alle, men så skulde de også på apotheket i Løgstør og have noget dér. Somme skulde også have noget på kirkegården, enten kalk eller muld, og de syge have lidt i dem af det.

Hun sagde aldrig, hvad hun vilde have for hendes råd. Der var en søgning ved hende som til et stort marked . . . « (18)

Denne skildring indeholder mange af de karakteristiske elementer, som indgik i Haaning-slægtens patientbehandling og i hele virksomhedens administration, og de enkelte punkter skal senere uddybes nærmere.

Patienter og pårørende havde en tyrkertro på, at de kloge koner på forhånd vidste alt om deres sygdomme, genvordigheder og øvrige private forhold, samt at de kunne se ind i fremtiden.

Et af virksomhedens største aktiver var utvivlsomt dets renommé for næsten *ufejlbarlig alvidenhed*, som i øvrigt blev anvendt i mange andre sammenhænge end blot den diagnostiske. Således blev f. eks. bortkomne eller stjålne genstande og penge fundet eller »vist igen«, som det kaldes, og råd givet for f. eks. ægte-skabelige vanskeligheder og kærestesorg, ligesom det gøres i ugepressens brevkasser. Det skal bestemt ikke udelukkes, at Haaning-slægten kan have haft ganske usædvanlige evner på dette område, men der er heller ikke nogen tvivl om, at en yderst udspekuleret og velfungerende informationstjeneste og en fabelagtig hukommelse – kombineret med både en god portion frækhed og situationsfor-næmmelse – har været den solide basis for deres sagnomspundne alvidenhed.

I en optegnelse af *S. Detlevsen* i 1913 fortæller urmager *Jens Østergaard* (født 1844 i Nykøbing Mors) bl. a.:

»... Lægerne mangler aldeles, hvad konen er i besiddelse af, Alvidenhed. Saa snart du træder over hendes Tærskel, ved hun, hvad du vil, hvilken Meen, der trykker dig, din Hustru, dine Børn og Tyende, din Okse eller dit Asen, dit Hus eller Hjem, og ej gives der noget Tilfælde paa Sjæl eller Legeme, naturligt eller overnaturligt, ej Hang til nogen Synd, uden at hun kender Raad derfor. Søgningen hos hende er utrolig stor, og hendes Spørgen og Fritten er uden Ende. Hvem der kommer til hende, udspørger hun paa det nøjeste om deres Egns Beboere og især om de Syge, og hvorledes de har det. Hvad hun faar at vide optegner hun, og de næstkommende fra samme Egn taler hun saa med om den Mands, Koners og Børns Sygdomme som ganske bekendte Ting. De hjemkomne glemmer naturligvis ikke at udbasunere hendes Alvidenhed for vedkommende, der saa iler til hende. Jeg husker, hvordan der blev skikket Bud til hende for den syge Volle Hyvgaard, han var daarlig i den ene Side, og Udsendingen saa ham ligge i et Kar Vand i et mørkt Kammer. Der blev sagt, at det var fattige Folk, der ikke havde Raad til at betale noget. »Ja! da kunde I dog have givet mig en Ost eller nogle Pund Smør, da I dog har et Par gode Køer«, sagde Konen, det passede godt nok, atter et Bevis paa hendes Alvidenhed. De Hjem var snart talte, som i mine Drengaar ikke havde valfartet til den kloge Kone om Raad for Folk og Fæ.« (19).

En anden beretning nedskrev folkemindeforskeren *H. P. Hansen* i 1906:

»En, der (mente han) kendte Forholdene, fortalte mig, de rådsøgende på Vej til den »Kloge Kone« gerne måtte spørge Vej i et Hus, man kom til først. Her spurgte man ud om Sygdommen – Forholdene i Hjemmet etc. og fortalte utrolige Ting om hvor klog Konen var o. s. v. Medens d. kl. Kone opholdt sig i det mørke Rum [se neden for om »Lønkammeret«], kunde man give hende de fornødne Oplysninger, som hun så kunde overraske de fremmede med igen.« (20)

Dette fortalte også den 86-årige *Maren Grove* i Aulum til *H. P. Hansen* om Maren Haaning nr. 2: »Hun gik ind i et stort Kammer med grønne Ruder; da hun kom ud derfra, kunde hun sige Besked om Alting i Maren Groves Hjem!« (21)

Uvurderlig hjælp fik Maren Haaning nr. 1 af svigersønnen Rasmus, der fungerede som en blanding af lægesekretær, sjælesørger og altmuligmand, mens han holdt orden på de mange ventende. Undertiden var der op til 30 mennesker hos den kloge kone i løbet af en dag (22), og ofte hændte det, at man måtte vente 2–3 dage, før man fik foretræde. Så måtte der overnattes i landsbyen eller man måtte sove i lø eller fæhus med et dækken til overdyne (23). I løbet af denne lange ventetid kunne Rasmus eller hans kone Maren næppe undgå at have lyttet

sig frem til nogle brugbare oplysninger, når de mange ventende samtalede om egne eller andres problemer – og en diskret udspørgen kunne gøre resten.

Når det så blev ens tur, blev man spurgt om sit navn, og derpå gik Maren Haaning ind i sit »lønkammer« – et lille mørkt rum på godt 1 m² – som *Lars Diernes* fortalte om oven for. »Hun gik ind i et mørkt kammer og snakkede med én derinde«, mente *Dorte Katrine Andersdatter* i Båstrup (24), og den almindelige opfattelse var, at »Nu snakker hun med Fanden«, som *Severin Kjær* i Kongsted fortalte (25), og en mand havde iagttaget, at »hun gik ind i et mørkt Kammer med en Kjæp i Haanden. Det er jo rimeligt, at man spørger om, hvorfor hun tog den med. Men det var for at tvinge de onde Aander med, det var jo ikke altid, de vilde lystre«, berettede *Peder Krist. Jeppesen*, Lem i Salling (26).

Man kan måske tillade sig den formodning, at hun herudover også har samtalen med Rasmus eller med datteren Maren og fået informationer om den nye patient.

Men folk på enen var overbeviste om, at »hun havde taget år på sig hos »Gammel fåer« [forskrevet sig til Fanden]. Somme tider, når hun gik inde i sin stue, kom der noget og ruskede bag i hendes vadmels kjole, men så vendte hun sig om og sagde ganske rolig: »Hvad er det, du bestiller, vil du nu være rolig!« og så gik det bort.« (27)

Haaning'ernes trylleformler

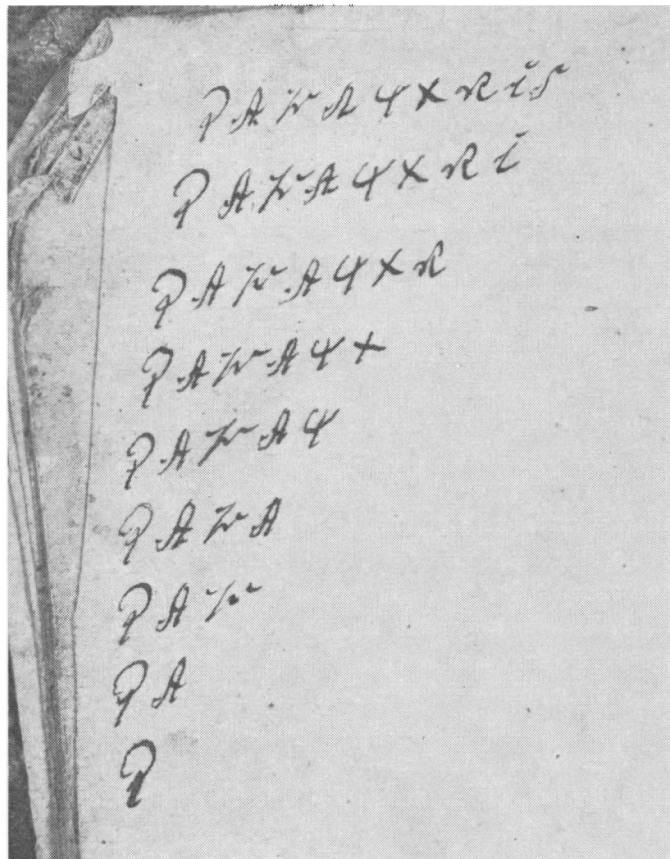
Diagnosen blev hurtigt stillet. Hekseri var i reglen skyld i de fleste sygdomme, ulykker og vanheld – og kuren kunne påbegyndes.

Som *Lars Diernes* fortalte, fik enhver et stykke trekantet papir med »krucifix« og klip i, hvilket skulle indtages sammen med noget fælt pulver flere dage i træk. I Maren Haanings (nr. 1) Cyprianus findes bagest på to blanke sider to omtrent ens KALAMARIS-formler (28) med noget fortegnede bogstaver, hvoraf enkelte er skrevet som runer.

Det pulver, som Maren Haaning udleverede sammen med trylleformlen, kender vi ikke sammensætningen af, men ved blot, at det har været af egen tilvirkning. Disse to bestanddele: formel og pulver, har udgjort *standardkuren*, som i reglen skulle efterleves på en bestemt måde – f. eks. således, at ingredienserne blev indtaget på visse tider af døgnet, under absolut tavshed, fastende osv. osv. Enkelte levn af sådanne rituelle forskrifter ved medicinanvendelse er endnu ganske udbredte som led i de autoriserede lægers patientbehandling.

I reglen skulle patienter eller pårørende også på Løgstør Apotek og have noget dér, der kunne understøtte virkningen af trylleformel og pulver.

De fleste sygdomstilfælde, vanheld eller ulykker fik desuden en mere individuel magisk behandling, alt efter tilfældets art og den skadevoldende heks' magt og ondskab. Haaning-slægten står som eksponent for en meget gammel opfattelse,

KALAMARIS
KALAMARI
KALAMAR
KALAMA
KALAM
KALA
KAL
KA
K

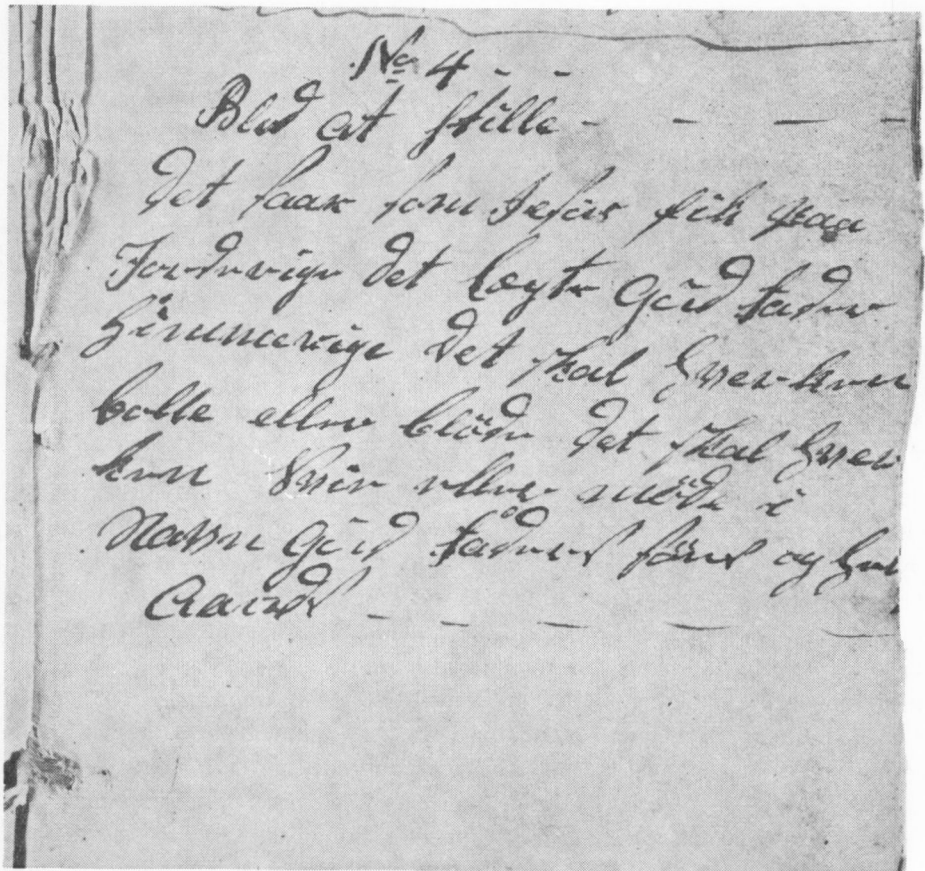
Trylleformel, almindeligvis anvendt som middel mod feber (koldfeber eller malaria); opr. fra latin: calamitas = skade, ulykke. Fra Maren Haaning nr. 1's Cyprianus. (Vesthimmerlands museum i Års).

der går ud på, at sygdomme og ulykker skyldes hekser eller troldfolks (f. eks. ellefolks) magiske og forsædligt skadevoldende handlinger mod mennesker og dyr, hus og ejendom. De kloge koner betjener sig af helt adækvate redskaber til bekæmpelse af ondet og dets formodede rod. Det må understreges, at de i både farmakologisk og magisk henseende betjente sig af virkemidler, som ikke blot var accepteret af de mange patienter og af store dele af den danske befolkning, men som ligefrem blev anset for at være *de eneste virkningsfulde*. Mange autoriserede læger har kunnet berette om den massive mur af mistro og afvisning, som de blev mødt med på landet i forrige århundrede, når de forsøgte at indføre nye og mere effektive behandlingsmetoder eller hygiejniske foranstaltninger.

En nogenlunde dækkende gennemgang af Haaning-slægtens magiske helbredelsesteknik kan ikke foretages på dette sted, men det skal dog forsøges at give nogle indtryk af enkelte markante sider, og til sidst vil de lidt spredte træk blive afrundet af en optegnelse om Maren Haaning nr. 2's magiske råd og rituelle anvisninger i et konkret tilfælde.

Som tidligere nævnt indeholder Maren Haanings *Cyprianus* 16 trylleformler, der er nummereret og ordnet efter virkning, foruden nogle opskrifter og magiske råd. Neden for gengives en af de trylleformler, der anbefales som *blodstillende middel*:

No 4
Blod at stille
Det saar som Jesus fik paa
Jorderige det lægte Gud Fader
[i] Himmerige Det skal hver-ken
bolle eller bløde Det skal hver
ken svie eller møde i
Navn Gud Faders søns og Hel
Aands

No 4 - -
Blod at stille - - -
Det saar som Jesus fik paa
Jorderige det lægte Gud Fader
Himmerige Det skal hver-ken
bolle eller bløde Det skal hver
ken svie eller møde i
Navn Gud Faders søns og Hel
Aands

Trylleformel anvendt som blodstillende middel. Fra Maren Haaning nr. 1's *Cyprianus*.
(Vesthimmerlands museum i Ars.)

Men den gamle Maren Haaning anvendte mange flere formler end dem, der er overleveret i Cyprianus'en:

»En mand fra Mariager-egnen var hos konen i Vindblæs for at få råd for en finger, der var gået edder i. Han sagde, at da han kom til hendes bopæl, holdt der henved 12 vogne med syge mennesker langvejs fra, og det varede længe, inden han kunde komme for. Så blev han ført ind i et lille mørkt kammer, hvor hun gav ham noget til fingeren og begyndte derpå at læse højt og tydeligt over den. Tre gange læste hun det samme og hver gang Herrens bøn bagefter. Begyndelsen der af lød således: O, Eddermand, est du herinde, da skalst du ud med minde. Før hun begyndte at læse, spurgte manden, om det gjordes nødvendig, og dertil svarede hun, at det var aldeles nødvendigt«, fortalte *H. A. Bering* i 1857 til Sv. Grundtvig (29).

Mod *engelsk syge* har hun også anbefalet det velkendte middel at putte det syge barn gennem en ring, gjort af en bøjet og snoet pilekvist, som skulle skæres stiltiende ved nymåne og helst stjæles. Barnet ville derpå blive rask inden næste måneskifte, og for at sikre dette, fik barnet yderligere en skreven trylleformel med sig, der lød: »Pinkus, pankus, pilibaarhat, katsataham« (30).

Som middel mod *bylder* fik en mand hos Maren Haaning nr. 2 o. 1890 det råd at fremsige: »Jeg tager mine Bylder, mine Djævlø, mit Skidt udaf Kjød og Ben, og sætter det ind i Ler og Sten« (31). Denne formel skulle fremsiges morgen og aften, når solen stod op, og når den gik ned, og samtidig skulle der spytted 3 gange gennem en ring ind mod en mur. For en sikkerheds skyld fik manden også en salve med sig hjem til daglig at indgnide byldeerne med. På et eller andet tidspunkt skulle de jo nok forsvinde.

En kvinde, der havde fået et »*dårligt hoved* af kærestesorg, fik det råd, at hun »tiend« kl. 12 »en Lørdag Nat [skulle] drikke 3 glas Brændevin, som havde udtrukken »Kraften« af 3 Orme (Regnorme). Ormene skulle findes i den »sidste« (yngste) Grav paa Kirkegaarden.« (32)

Brændevin gør jo også sin virkning, og mange råd og medikamenter indeholder da også spiritus beregnet til indvortes brug. Datidens spiritusforbrug var af betragteligt omfang, og utallige familiers lykke og velfærd var ikke blot konstant truet, men blev direkte ødelagt af alkoholmisbrug. Haaning-slægten havde naturligvis også et godt råd »Mod Drikkesyge«, som vel kan tænkes at have gjort sin virkning – i hvert fald for en stakket stund:

»Man fanger en Rotte og dræber den; derefter lægges den 3 Døgn under et Lig og 3 andre Døgn i Brændevin. Denne Drik skal man give den Syge, men han maa ikke vide, hvoraf den bestaar, førend der er gaaet nogen Tid; det skal saa meddeles ham, hvilken Kur han har været underkastet, og han vil da siden faa en saadan Modbydelighed for Spiritus, at han altid bliver ædruelig.« (33).

Denne chokbehandling vidner om psykologisk indsigt og solid viden om menneskelige reaktioner – træk, som kan bidrage til at forklare Vindblæs-konernes store succes som helbredere.

Et mere samlet billede af sygdomsbehandlingen i et enkelt konkret tilfælde skal her gives gennem en ikke tidligere offentliggjort optegnelse af *Johan Miskow* i 1920 efter den 52-årige gårdmandskone *Karen-Marie Brogaard* i Åbybro, der her levende og detaljeret skildrer Maren Haaning nr. 2 i funktion, få år før hendes død i 1895.:

En konsultation omkring 1890

»Min yngre Broder Zacharias (c 22 Aar gammel) begyndte at blive svag og klage sig. – Jeg styrede den Gang Gaarden for Moder, og Z. havde været paa Højskolen, og saa ellers kraftig ud, hvad vi Søskende (4 var vi 2 Søstre og 2 Brødre) ogsaa var. – Det forunderlige var, at han pludselig havde følt sig saa utilpas efter et tilfældigt Møde med Skov-Marie, der tillige med sin Mand boede i et lille Hus tæt ved vor Gaard. Han søgte straks til Lægen, men sporede ingen Bedring efter det. – Men saa en Dag sender en Kone Bud til os: vi kunde da nok se, at han var forgjort, og vi skulde derfor rejse til den kloge Kone i Vindblæs.

Vi lod saa spænde for og kørte til Maren Honnen, idet vi dog bedede undervejs hos vor gifte Søster i Godthaab (1 Mil fra Aalborg). Her skiftede vi Vogn, men beholdt vore egne Heste, der var unge og ikke vant til at staa længe i en fremmed Stald.

Ved Ankomsten spurgte jeg om Hestene kunde komme i Stald, men [man] svarede: »Her er ingen Staldplads«. Vi trak saa af Overtøjet og gik ind, og der sad saa Maren, der hilste os saaledes: »Gud ske Lov I kommer som I kommer.« Hun spurgte saa, hvor gammel vi var, og om det var vor egen Befordring. – »Ja«, svarede jeg!

»Nu skal I ikke lyve«, sagde hun, mens hun skrev noget op.

»Nej«, svarede jeg, »vi kan kun sige Sandheden«, men jeg følte, hvorledes ligesom Haaren rejste sig paa mit Hoved af Skræk.

Maren klippede imidlertid noget Papir ud med Streger og Tegn paa, kom noget Pulver i, og saa rejste hun sig, idet hun flyede mig det: »Her er noget Pulver, som Du skal gi ham paa hans Smørrebrød, for I skal jo ligge hos Din Søster i Nat. Og naar Du kommer hjem, saa gaar Du hen i en fremmed Mands Have og stjæler 3 Vuller (Kviste), og dem binder Du sammen i et Baand. Det skal Du gøre imellem Kl: tolv og eet.

Jeg var ikke sikker paa at kunne vaagne; om Mo'er ikke kunde gøre det! »Du gaar i Din Seng. Du kan godt vaagne. Du staar op og snakker ikke, men henter de 3 Vuller. Saa ta'er Du i ham! I snakker ikke! Saa trækker Du ham af Skjorten, men avet. Du faar noget Olie og Smørelse paa Løgstør Apotek, og saa

ta'er Du Flasken og smør ovenfra paa alle hans Leder over hele Kroppen. Saa trækker Du ham i Skjorten, men avet, og saa i Seng med ham. Du gaar ogsaa i Seng; men inden Kl: 1 staa Du op igen, – gaar til hans Seng og faar ham op. I maa ikke snakke! Saa trækker Du ham af Skjorten igen. Men nu tager Du Salven og smører ham ligesom før.«

»Men han kan jo ikke staa«, indvendte jeg.

»Jo, det kan han godt«, svarer hun. »Og saa ta'er Du Vullerne og kaster over hans Hoved og lader ham gaa baglængs ud af dem. Dette gentages 3 Gange. Saa trækker Du ham i Skjorten og derpaa i Seng med ham. I maa ikke snakke. Saa gaar Du ud i Bryggerset og gør Ild paa og brænder Vullerne inden Kl 1. Saa gaar Du i Seng og sover til Dag.« –

Al dette gjorde vi udførligt. Og da jeg om Morgenens kom fra Malkning, raabte Z til mig »Nu ka a staa jenne, nu ka A staa jenne.« Den Sommer gik og Z gjorde Arbejdet paa Gaarden, – og vi mærkede intet.

En Dag kører han Tørv for Ane-Marie (Skovkonen) hvorved han tjente lidt Penge; og hun kommer da op for at afgøre sin Gæld.

»God Dag, Z«, raaber hun. »Kom med Din Haand, saa skal Du faa Penge. 9 blanke To-Kroner.«

Fra den Dag begyndte han at vakle igen.

Nu vilde Z ikke til Maren Honnen, men til en Læge i Hovedstaden. Vi søgte flere, ogsaa til en Specialist i Nervesygdomme. – Intet hjalp.

En Nat drømte Z om Maren Honnen: hos hende var der Hjælp at finde; men hun var død nu!

Fjorden var den Gang tillagt og Damperen gik ikke. Men saa drømte han Drømmen igen, og vi fik Bud efter Aviserne Kl 9, og vi saa da, at Skibet skulde sejle Kl 10. Z græd, men jeg trøstede ham med at intet er umuligt, naar vi tror paa Herren. Saa spændte vi den hurtigste Hest for og af Sted gik det i Galop til Aalborg. Vi naaede endog Dampskibet, der paa Grund af Taagen var blevet forsinket. Fra Løgstør maatte vi gaa til Vindblæs. Z støttede paa min Arm og vi maatte ofte hvile.

Da vi kom til Huset, hvor Maren boede, modtog hun os med de Ord:

»Hvorfor har I ladet de 3 Højtider gaa over. Nu ka A ingt kurere ham; men A ka hjælpe ham, saa han kan gaa.«

Imidlertid fik Pigen Ordre til at lave Kaffe, og mens vi nød den, skottede jeg ofte til Klokken, for at passe Tiden. – Dette bemærkede Maren, og hun sagde: »Klokken er ikke saa mange endnu. A ska nok seje, naa I ska af Stej!«

Saa flyede hun os nogle Draaber, som Z skulde tage 3 Gange om Dagen, og saa rejste vi; men nu kunde Z gaa uden støtte. Der maa have været noget virksomt i den Kaffe, vi fik. Maren havde ogsaa sagt, at min Broder maatte ikke arbejde for fremmede, for det havde vi ikke nødig.

Z blev saa han kunde gaa, men han saa dobbelt og famlede. Saa maatte vi atter søge Maren H, men denne Gang rejste jeg alene.

Da Maren saa mig igen, udbrød hun: »Naa, der kommer Du, der vil græde; det maa Du ikke. Men nu faar Du mit sidste Raad, og saa skal Du ikke komme mere. Det er Mening, Forstanden skal tages fra ham, men det skal der sættes en Stopper for.«

Jeg samlede da alt mit Mod og spurgte: »Er han forgjort og hvem er det, der har voldt det? Vi har tænkt paa 2, baade en Mand og en Kvinde!«

»Saaen nøje, sejer a ingt, men Du ved nok, hvem hun er. Nu skryver a nogle Draaber op, og dem skal Du drikke oven i hans Hoved, saa skal hans Hukommelse og Syn vende tilbage. Desuden maa Du se at faa 3 Haar af hende, dem skal Du klippe Enden af og lægge dem paa et Stykke Smørrebrød og gi Din Broder det at spise. Saa kan hun intet gøre ham mere.«

Men jeg bad og sagde, det kunde jeg ikke gøre.

»Hm«, sagde Maren. »Du kommer i Trætte med hende, – lægger hende een paa Snuden med Bagen af Haanden, og saa tager Du en Nævefuld Haar af hende.«

Jeg forsikrede, at det var umuligt, og om han alligevel ikke kunde komme sig.

»Jo!« svarede Maren, »men hvis Blodet kom af hende, vilde det gavne din Broder.« –

Jeg rejste saa hjem med den Besked. – Vi prøvede Draaberne og Z kunde atter se normalt og fik sin Hukommelse.

Kort efter døde Maren Hønnen.

Min Broder levede endnu i 8 Aar, men blev altid kørt i Vogn.

Men Hensyn til Ane-Marie Skovkone skal her blot tilføjes, at hun har levet sammen med adskillige Mænd, og var 2 Gange gift. Hun kendte mange Midler og benyttede dem baade over for Dyr og Mennesker.« (34)

Sammenfatning

Det er ikke muligt her at foretage nogen samlet vurdering af Haaning-slægtens helbredelsesteknik og patientbehandling. I så tilfælde ville det være nødvendigt dels at udsperge de mennesker, der endnu kunne tænkes at huske noget herom, dels at gennemgå hundredevis af spredte optegnelser og avisartikler minutiøst og plukke oplysninger ud fra vidt forskellige sammenhænge for senere at sammenstille dem til en anden helhed. På denne baggrund kan nærværende artikel blot anses for at være en løs og ufuldstændig skitse af dette vidtberømte dynastis tekniske redskaber, færdigheder og psykologiske indsigt.

Nogle enkelte hovedlinier skal dog rides op. Som tidligere påpeget arbejdede Haaning-slægten ud fra en fast forankring i og grundig viden om den traditionelle folkemedicin og magi – og med udgangspunkt i den udbredte forestilling om, at overnaturlige væsener eller hekse og troldkarle i reglen forsætligt havde forvoldt sygdommen, skaden eller ulykken. På denne baggrund er det derfor helt naturligt, at disse professionelle kloge folks arbejdsområde ikke blot var begrænset

til menneskets sygdomme, men at også f. eks. uheld med smørkærning og ølbrygning eller kvægstev var en del af det naturlige virkefelt. Behandlingen bestod i at fjerne årsagen til ondet – dvs. at uskadeliggøre hekse – eller i det mindste at afværge flere anslag mod mennesker og dyr, hus og ejendom.

I folketraditionen findes mange forskellige anvisninger på, hvordan hekse kan uskadeliggøres (jf. slutningen af ovenstående optegnelse) eller på, hvordan man kan beskytte sig i fremtiden. Haaning-slægten har anvendt og anbefalet mange af disse traditionelle midler, trylleformler og magiske eller rituelle handlinger – vel vidende, at det netop var sådanne råd, som patienter og pårørende søgte til den for at få. Lægerne forstod jo ingenting og prækede om bakterier og hygiejne, hvor det var indlysende, at hekse havde været på spil.

Som læseren vil have bemærket, har de kloge koner ofte anvendt stort set den samme behandlingsmetode mod mange forskellige sygdomme, skader eller ulykker, og årsagen hertil skal netop søges i det forhold, at det gjaldt om at bekæmpe ondets rod, nemlig *heksene*. Så skulle sygdomme og symptomer nok forsvinde. Heksene kunne naturligvis være mere eller mindre stærke – alt efter deres relationer til *Den Onde* selv – og de kloge koners behandlingsmetoder baserede sig på deres vurdering af styrkeforholdet. Som regel sejrede Vindblæs-konerne eller mildnede i hvert fald skadevirkningerne som i ovenstående optegnelse. Men der findes også enkelte eksempler på, at de har givet op. – Sygdommenes eller ulykernes forskellige art har således spillet en mindre rolle for behandlingsstrategien. Hvad der interesserede Haaningerne, når de udsurgte patienter eller pårørende, var om der fandtes mindste tegn på, at sygdommen eller tilfældet skyldtes hekseri. *Så var de nemlig på hjemmebane.*

I hvor høj grad Haaningerne selv har troet på hekse og deres skadevoldende magt – eller på den farmakologiske virkning af den medicin, som de foreskrev – kan ikke vides i dag. Til gengæld er det en kendsgerning, at de allerfleste af både patienter og pårørende absolut har troet på behandlingens positive effekt og på de kloge koners mægtige styrke og uhyggelige overnaturlige evner. I skolemedicinen kaldes det i dag for *placebo-virkning*, når en uforklarlig bedring eller helbredelse indtræder som et resultat af et medikament eller en behandling, der i sig selv må anses for at være virkningsløs. Denne placebo-virkning har de kloge Vindblæs-koner været dybt fortrolige med og dyrket med sand virtuositet, ville vi nok mene i dag.

1 Slægtstavlen er udarbejdet på grundlag af oplysninger hos M. Møller-Græsdal og Louise Rasmussen. 2 Rasmussen, 6. 3 Rasmussen, 6. 4 Fyns Tidende 9.11. 1926. 5 F. eks. Rasmussen og Møller-Græsdal. 6 Nu i Vesthimmerlands Museum i Ars. 7 DFS 1906/23:1606: Riisgaard. 8 Petersen, [4]. 9 DFS 1906/23:1606: Stenholm (som har indsendt fortegnelsen). 10 DS VII nr. 1595. 11 Svenstrup, 4, 8–9. 11a DFS 1958/3: Marie Weis. 11b samme. 12 Opskrift nr. 26. 13 Svenstrup, 42. 14 Svenstrup 43. 15 Svenstrup 44. 16 Svenstrup 47. 17 »Aktuelle«, 8.4. 1973. 18 DS VI nr. 869. 19 DFS 1906/46: 1436: Detlevsen, bl. 10–12. 20 DFS 1906/23:1606: Hansen. 21 Samme optegnelse. 22 F. eks.

»Danmark« (udgave af »Aftenposten«), 9.8. 1912. 23 F. eks. DFS 1906/28: III: 1606. 24 DS VI nr. 871. 25 DS VI nr. 872. 26 DS Ny række VI nr. 330. 27 DS VI nr. 865. 28 De fleste optegnelser anfører, at formelen er klippet i 9 dele, som skal indtages i 9 dage. Vedrørende Kalamaris-formlen citerer Ohrt (II, 109) Rasmus Hansen, der o. 1580 skriver: »Kalamaris Kaaldesiuge. Somme scriffue Calamitas oc andet saadant gieckeri, huilcket mand skal paa atskillige tider æde vdi sig.« Og Hans Poffuelsen Nestved noterer i 1632: »[Ædes paa Brød eller Papir ni Morgener fastende] vden den 9. dags »k«, som schall kastis paa illden . . .« (II, 110). 29 DFS 2, s. 470 b-471 a. 30 DFS 1906/23:1724: Nielsen. 31 DFS 1906/24: 1606. 32 »Den danske Pionér«, 22.1. 1914. 33 DFS 1906/23: 1606, opt. af tandlæge Stenholm, Ålborg, efter meddelel, der ønsker at forblive anonym. 34 DFS 1906/23: 1606.

Litteratur:

O. Gelert & E. Dam: Folkenavne paa Lægemedler (Særtryk af Blad for Pharmaceutisk Medhjælperforening) Kbh. 1891.

H. P. Hansen: Maren Haanings Cyprianus. (Sprog og Kultur 4, 1936, 89-96.)

Paul Hauberg: Folkenavne og andre, særlig ældre danske, Betegnelser paa Lægemedler. Kbh. 1927.

Evald Tang Kristensen: Danske Sagn I-VI (VII), 1892-1910 + Ny række I-VI, 1928-36.

M. Møller-Græsdal: De kloge Koner i Vesthimmerland. (Fra Himmerland og Kjør Herred 2, 1915-17, 274-305.)

Harald Nielsen: Lægeplanter og trolddomsurter. Kbh. 1969.

F. Ohrt: Danmarks Trylleformler I-II. Kbh. 1917 & 1921.

E. A. Petersen: Folkenavne paa Lægemedler. Kbh. 1891.

Louise Rasmussen: De kloge Koner i Vindblæs Maren Haaning. Kbh. 1927.

Aagaard Svenstrup: Opskrifter af Den kloge Kone i Vilsted pr. Løgstør, Karen Svenstrup, Datter af Den kloge Kone fra Vindblæs pr. Løgstør, Maren Honnings. Nibe 1916.

Summary

Folk Healing in the Løgstør District - The Haaning Family and their Cures Throughout a Century

Some time ago I happened to find in Dansk Folkemindesamling's archives a record of the treatments prescribed by what is probably Denmark's bestknown family of healers. A chemist's assistant at the Løgstør Apothecary (northern Jutland) worked out a list of the most requested medicines from this period; this was about a hundred years after the founder of the Haaning dynasty, the first Maren Haaning (1782-1853) began practicing as a "wise woman" after her husband's death, at her home in Vindblæs Parish.

It is fairly rarely that we can get a clear picture of the folk medicines and the methods that the various wise women used. The folk traditions we know of give only very vague information about it, mostly of no pharmaceutical value. But even with an "authorized" list of the wise women's frequently applied remedies, we are still a long way from knowing how the various preparations were used in the concrete medical treatment of a sickness.

However, the Haaning family is a fortunate instance. Aagaard Svenstrup, a descendant in the fourth generation of this family, privately published a *Recipe Book* in 1916, which included some of his mother's remedies. At the same time he explains which mixtures were to be used for the different complaints. Besides this we have the eldest Maren Haanings *Cyprianus* book, and there are a few items in the Dansk Folkemindesamling archives which contain more precise information about these wise women's medicinal healing techniques.

In the present article the list from Løgstør Apothecary is published for the first time, together with the *Recipe Book's* medicinal remedies and whatever other relevant ma-

terial I was able to find. It must be the first time anyone has been able thus to present a more unified picture of both the folk medicinal and the magical and ritual healing technique used by one particular family of wise women. I have also made use of the large body of folkloristic material we possess – for example, first-hand records from about 1870–1950 – in this connection.

I concentrated on rickets (“the English sickness”) as an example of a sickness and its treatment. This complaint is caused by vitamin D shortage due to improper diet in infants and small children. The spectrum of the Haaning’s treatment – the medicinal arsenal and the magical and ritual remedies – is very wide, and gives a significant insight into the general popular conception of the cause of illness; as a rule this is to be sought in witchcraft or enchantment (*forførelse*). The Haanings were decidedly the leading authorities of their time on this branch of medicine. It is, indeed, a typical feature in the hundreds of first-hand descriptions etc. which I have studied, that the usual diagnosis is witchcraft. So it is not to be wondered at that these four generations of wise women have generally speaking employed the same methods of treatment against many different illnesses, injuries and misfortunes: one had to get to the root of the trouble, namely the witches, who as a rule were malignant neighbours. Then the illness and the symptoms would be sure to disappear.

A thorough survey of the many folk medicinal remedies which are published here show that only the exceptional remedy had any real medicinal effect. As for the Haaning family’s famous medicines against rickets, not one of them contains vitamin D, which is the only effective treatment for this sickness, which was formerly very widespread and frequently disabling.

Marie Weis – another famous Jutish wise woman who died in 1866 – used codliver oil taken internally as an important step in the treatment of rickets. As far as I could ascertain, she and her daughter are the only wise women in Denmark – before the knowledge of vitamins came into its own, shortly after 1900 – who used the only rational treatment of this sickness.

As a general conclusion to my presentation of the Haaning family’s medical, magical and ritual methods of treatment during almost a century, I have pointed out that the wise women treated mainly the medical and psychological complaints, that they usually diagnosed witchcraft and enchantment, and consequently used the appropriate magical and ritual methods of treatment, which had the people’s confidence, unlike the doctors’ “scientific” ones. That the treatments were a success – and there was almost marked improvement or complete cure – was due to the wise women’s considerable suggestive powers and their great personal authority. Besides, and this not the least, they were virtuosoes in what today’s trained physicians call *the placebo effect*, that is, an inexplicable improvement or cure resulting from a medication which in itself must be regarded as ineffectual against the illness in question (calcium tablets for headache, for instance). It is doubtless in this light we should regard the many folk medicines and remedies which this article is mainly concerned with.

Karsten Biering; mag. art.
Dansk Folkemindesamling.